

ROMÁN IRODALMI SZEMLE.

Andreiu Bârseanu: *Catechismul luteran—românesc.* Bucuresti, 1923. 8°, 8 oldal. Megjelent az Academia Romana „Memoriile secțiunii literare” c. kiadványának „seria III, tomul I, mem. 3” jelzésű füzeteként.

Az erdélyi régi román irodalomtörténetnek egy fontos kérdését dönti el e kis tanulmány, melyet szerzője még 1921. nov. 11-én mutatott be a román tudományos akadémiában. Minthogy megállapításai a magyar irodalomtörténetet is érintik, szükségesnek tartottuk ismertetni.

A nyomtatásban megjelent legrégebb román könyv az 1544-ben Nagyszebenben kiadott *román káté*, melynek azonban egyetlen példányát sem ismerjük. Hogy tényleg volt ilyen káté s azt tényleg 1544-ben Nagyszebenben nyomtatták, a nagyszebeni szász nemzeti levéltárban levő, 1544-ből való számadásos könyvből tudjuk, melyben egy Philippus Pictor nevű nyomdásznak „pro impressione catechismi Valachici” 2 forintot adtak. (Ez adatot először dr. Teutsch Frigyes közölte „der älteste Hermannstädter Druck” címen a Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde III. köt. 15. oldalán). 1546-ban Wurmloch Albert lutheránus pap Besztercéről egyebek mellett arról értesíti Hess János boroszlói plebánust, hogy a kátét lefordították és Szebenben kiadták. (Wurmloch levelét forrás megjelölése nélkül először H. Wittstock közölte 1858-ban Bécsben kiadott „Beitrag zur Reformationgeschichte des Nösergaues” c. könyvének 57 s köv. lapján.) Ez adatokból kétségtelen tény, hogy 1544-ben és Nagyszebenben jelent meg az erdélyi románok legelső nyomtatott kátéja, mégpedig miként ezt Wurmloch Albert levelében pontosan feljegyezte: „román nyelven úgynevezett rác betűkkel kinyomtatva, melyek némileg hasonlóak a görög betűkhöz.” Az így meghatározott könyvet

Cipariu román irodalomtörténetíró 1858-ban *Invățătura Crestineasca* névvel jelölte meg s ez is maradt konvencionális megjelölése. Tartalmáról azonban még nem írtak semmit. Erről először Hașdeu nyilatkozott (1880-ban megjelent „Cuvente den bătrâni” c. művében), mondván, hogy a szóban levő román káté nem lehetett Luther kis kátéjának, hanem inkább valamelyik olyan szlávnyelvű kátének fordítása, mely görögkeleti keresztényeknél volt használatban. A további kutatásoknak Hașdeu jelölt ki új irányt. Ugyanis Hașdeu a Cuvente den bătrâni-ban közzétette a *Codex Sturdzanus*-nak kéziratait, melyeket 1607-ben az Erdélyben levő aranyösszéki faluban, Mohácson, egy Gergely nevű román pap (vagy mint nevét maga írta: Pis pop Grigorie ot Mohac) írt, össze románnyelven, de szláv betűkkel. Ennek a kodexnek kézíratai között van egy káté-szöveg is, melyet Hașdeu a Cuvente-ban *Intrebarea crestinească* címen tett közzé. Erről a káté-szövegről azt állította, hogy azt a régi keleti szláv egyházakban tanították, következőleg ez az általa nyomtatásban közzétett Sturdza-kodexbeli szöveg az elveszett 1544-iki román kátének egykori másolata.

Az irodalomtörténetírók elfogadták Hașdeu állítását. Úgy látszott ezek után, hogy a kátéra vonatkozó kutatásoknak ez az ága lezárult s már csak azon kérdés vár eldöntésre: vajjon csakugyan szláv eredetiből s ennél fogva a görögkeleti egyház hittanának megfelelő szövegből készült a román fordítás vagy pedig Luthernek németnyelvű kiskátéjából s ennél fogva a lutheránizmus terjesztése végett. Hunfalvy Pál „Az oláhok története” II. kötetében Luther kátéja mellett nyilatkozott. E káté — úgymond — „igazán Luther kis kátéja. Aki nem tanulta is azt, mint én, már abból, hogy két sakramentumot, a keresztelest és a communiót tanítja, megtudná, hogy az a protestáns kátének a fordítása. A keleti egyház csak a protestáns hitvallások kihirdetése és a Concilium Tridentinum után szerkeszte hasonlóképen hitvallást. S a Confessio orthodoxa hét sakramentumot tanít.” E nézetten voltak a román irodalomtörténetírók is.

Ez volt a legelső román nyelvű kátéra vonatkozó kutatásoknak állapota 1920-ban.

Bârseanu a szóban levő akadémiai felolvasásában most arra vállalkozott, hogy végleg tisztázza e kérdést. Mint hasonló esetben történni szokott, őt is a szerencsés véletlen juttatta olyan egykorú írások birtokába, amelyek a megoldást kezébe

adták. Ugyanis Máramarosszigeten járván, ott egy régi kézíratos kötetet talált, melyben hét különböző tartalmú szöveg volt. Az első szöveg máramarosmegyei régi román halottak névsora; a második szöveg igen szép szláv kézírásban a szentek életéről szól; a harmadik rész szintén szláv kézírással az apostolok egyházi rendszabályait (Pravila Sf. Apostoli și a Sfantelor Săboare) tartalmazza; a negyedik rész román egyházi rendszabályok (Pravila românească), melyek nagyon hasonlítanak a Coresi-féle régi román nyomtatványokhoz s valószínűleg töredékei az 1564-ben Brassóban megjelent „Țăcul evangeliilor“nak; az ötödik részben „Poslania“ címen van egy szláv és román nyelvű érdekes variánsa a Hașdeu „Cuvinte“-jében közölt vasárnapi legendának, ennek folytatása e kézíratos kötetben néhány vallásos elmélkedés, melyeknek töredékei megtalálhatók Gergely papnak 1607-ben Mohácson készített kézíratos kötetében; a hatodik rész szintén szláv nyelven az istentisztelet rendjének szabályozása; a hetedik részben 11 oldalon (quart alakban) cirill betűs igen szép nyomtatvány van, oldalanként 15 sorral, melynek 9 oldalra terjedő szövege szószerint egyezik Gergely mohácsi pap feljegyzéseinek megfelelő részeivel. Mint e tartalmi ismertetés mutatja, a Bârseanu által felfedezett kézíratos kötet valamely máramarosmegyei görögkeleti román egyházközségnek liturgikus rendszabályait s egyéb írományait tartalmazza.

E kötetnek irodalomtörténeti szempontból az ad nagyobb fontosságot, hogy benne az 1607-ből való mohácsi nyelvemlék szövegének némely része szintén megvan, mégpedig részint szláv betűs kézírásban, részint pedig szláv betűs nyomtatásban. Bârseanu összehasonlította ennek az általa felfedezett kodexnek szövegét a mohácsi nyelvemléknek Hașdeunál közölt szövegével s úgy találta, hogy a nyomtatott eredeti szövegtől Gergely pap másolata kisebb eltéréseket mutat. Így: néhány szó hiányzik a másolatból; néhol fonetikai eltérések vannak a másolatban, mit úgy kell magyaráznunk, hogy a másoló némely helyen saját nyelvjárása szerint írta át az eredeti szöveget; a betűk ékezése a másolatból majdnem egészen hiányzik, stb. Vagyis a Gergely pap-féle másolat nem betűhű s így nyelvtörténeti vizsgálatoknál nem pótolhatja a Bârseanu által felfedezett eredeti szöveget.

Az, hogy melyik évből való ez az eredeti nyomtatvány, csak következtetések alapján állapítható meg, mivel a nyomtatványnak cím- és hátlapja (ahol a kolofonnak lennie kellett)

hiányzik. Meg van azonban az Előszónak a vége, amely becses utalásokat tartalmaz. Belőle a következőket tudjuk meg: Az evangéliumokat zsidó nyelvből (de în limba ovreiască) görögre írták át; görögből pedig Vasílie, Grigorie, Ion Zlatoust, Atanasius és bölcs Kyrillus szerbre fordították át. Innen „a király őfelségének és Sava magyarországi püspöknek tudomásával“ néhány jó keresztény románra fordította le, hogy „a szent evangéliumokat, a tiz parancsolatot, a Miatyánkot és a Hiszekegyet a román keresztény emberek is megértsék“, mert amint Pál apostol is mondja, a szent egyházban többet használ 5 megértett, mint idegen nyelven mondott 10.000 meg nem értett szó. Ezért mindenkit, legyen az érsek, vagy püspök, vagy pap, kinek kezébe fog kerülni e könyvecske, arra kérnek, hogy előbb olvassa azt el, olvasatlanul se ne mondjon róla ítéletet, se ne káromolja. A könyv Efreim metropolitának van dedikálva. Ez az előszó-töredék több szempontból érdemel figyelmet, mikre egyenként rátérünk. Nézzük benne legelőször is azt a részt, amelyik a káté keletkezésének idejére vonatkozik. A káté Sava magyarországi püspökségének s Efreim metropolitának idejében készült. Bârseanu abból, hogy Sava 1557-től kezdve volt erdélyi orthodox püspök és Efreim 1558—1566. között Ungro-Valahianak metropolitája, — azt következteti, hogy ez időben kellett a szóban levő könyvecskének is keletkeznie. Illetőleg, miután a nyomtatás egyezik a Coresi-féle legelső nyomtatványokkal s az Előszó formulája (különösen a Pál apostolra való hivatkozás) ugyanaz, mint a többi Coresi-féle kiadványban, *a könyv 1560—1562 között kellett, hogy készüljön Coresi többi nyomtatványainak helyén, Brassóban.*

Ha ennek az állításnak következményeit levonjuk, akkor ezeket kell mondanunk: 1. Az a káté, melyet Haşdeu Gergely mohácsi papnak a Codex Sturdzanusban fennmaradt kézírásából publikált s amelynek eredeti nyomtatott szövegét most Bârseanu felfedezte, nem az 1544-ki román káténak szövege, hanem egy olyan kátéé, melyet 1560—62. között nyomtattak. 2. Az 1544-ki káténak szövegét nem ismerjük. Haşdeunak, Jorgának, stb. erre utaló észrevételei mind arra, az 1560—62. közt megjelent kátéra vonatkoznak, minthogy utalásaiknak alapja, az aranyosszéki mohácsi nyelvemlék, ennek a Bârseanu-féle káténak másolata.

Bârseanu akadémiai felolvasásában nem vette vizsgálat alá azon többi argumentumot, amelyek az Előszó szerkezetén

s a nyomtatvány grafikai hasonlóságán kívül bizonyítják, hogy itt tényleg Coresi-féle kiadvánnyal van dolgunk. Ez argumentumok közül mi itt csupán egyet említünk meg. Az Előszó töredéke — mint a fentebbi ismertetésből is kitűnik — sehol nem kátéről beszél, hanem az 'evangeliumokról, illetőleg az evangelistákról. (*Și au alesu Evanghelisti de în limba ovreiascâ pre limba grecascâ dezau scris Evenghelia, Dea ciia . . . scoaserâ pre limba srăbescâ. Dupâ aceia . . . scoaserâ pre limba românescâ.*) Ez az előszó tehát tulajdonképpen nem is a kátéra, hanem a 4 evangeliumnak román fordítására vonatkozik. Melyik lehet a 4 evangeliumnak görögről szerbre s onnan románra készült fordítása? Kétségtelenül az a fordítás, amelyik ezzel az Előszóval egy időben és egy redactioban készült, mert csak így érthető meg az Előszónak az evangelium fordítására való hivatkozása. E kérdést eldönti az a román nyelvű Tetraevangelium, melynek betűhű másolata a Román Akademia példányáról 1889-ben jelent meg Bukarestben.

E Tetravanghelul Előszavának végén az van írva, hogy Benkner János brassói városbíró János király, idejében megbizta Coresi és Theodor diákokat a 4 evangeliumnak szerb nyelvből románra való fordításával. Coresi és Theodor 1559. máj. 3-án kezdett a fordításhoz s 1560. január 30-án fejezte azt be. Amikor tehát a Bârseanu-féle káténak Előszava a Tetravanghelulról szól, akkor tulajdonképpen erre a Coresi és Theodor által készített s 1560-ban Brassóban megjelent fordításra hivatkozik, — melyet magyar nyelven 1890-ben Hodinka Antal ismertetett először a Magyar Könyvszemlében. Ez egyúttal természetesen azt is jelenti, hogy a szóban levő káté 1560. előtt nem keletkezhetett.

Ezzel be is fejezhetnők hosszúra nyúlt ismertetésünket. Előbb azonban még utalni akarunk néhány olyan dologra, mit a Bârseanu által felfedezett Kodex-szel kapcsolatban bővebben meg kell vizsgálni. Egyik az, hogy vajjon csakugyan szerbből, illetőleg ószlávból van-e fordítva a szóban levő káté, miként azt Hașdeu állította. Ez esetben ismerni kéne az ó-szláv eredetinek szövegét. Vagy pedig Luther kátéjából, miként azt ma az irodalomtörténészek egyértelműleg állítják. Anélkül, hogy e kérdést el akarnám, vagy el tudnám dönteni, csak azt jegyzem itt meg, hogy én a Hașdeunál publikált káté-szöveget tüzetesen összehasonlítottam Luther mindkét kátéjának egykori szövegével, de nem tudtam közöttük semmiféle szövegegye-

zésre ráakadni. Ennélfogva jelenlegi meggyőződéseim szerint nem Luther kátéját fordították románra. Összehasonlítottam a román kátét Heltainak 1550-ben Kolozsváron kiadott magyar nyelvű Catechismus Minor-jával is. Itt már sok szövegegyezést állapíthattam meg, de viszont olyan természetű eltérésekre is akadtam, amelyek határozottan az ellen szólnak, hogy Heltai kátéját fordították volna le, legfőlebb annyi látszik itt valószínűnek, hogy a román káté eredeti idegen szövegének átdolgozásakor figyelemmel voltak Heltai kátészövegére is. Az eredeti szövegnek felkutatása tehát még mindig elvégzendő feladata marad a román filológiának.

Marad itt azonban elvégezni valója a magyar filológiának is. Ugyanis a Haşdeu által publikált Codex Sturdzanusban van egy cirill betűkkel írott magyar nyelvű miatyánk szöveg is, mi — miként azt Hunfalvy Pál „Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek” című magyar tud. akadémiai felolvasásában 1890-ben részletesen kifejtette — magyar nyelvészeti szempontból igen érdekes. Kérdés, hogy vajjon a Bârseanu által felfedezett Kodexben szintén meg van-e az; s azonkívül vajjon nincsen-e még egyéb magyar szöveg is e kéziratos kötetben. Mindezeket csak a Kodexnek ilyen szempontú tüzetes tanulmányozása után lehet megállapítani. Reméljük, hogy a román filologusoknak — vagy esetleg a magyarok közül is valakinek — figyelme erre is ki fog terjedni.

Dr. Borbély István.

VIOLA JÓZSEF

a moldvai fejedelem udvari orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyűjtője.

A XIX. század első felében nevezetes ember volt Moldvában marosvásárhelyi Viola József. Tekintélyének, melyet mint a fejedelem udvari orvosa, a moldvai kórházak és egészségügy főfelügyelője szerzett, hatalmas, több falura menő birtok adott súlyt és nyomatékot; fényt és csillogást pedig az a több rendbeli kitüntetés, mellyel Ausztria, Orosz- és Törökország megtisztelték.

Marosvásárhelyt született (1770. III. 15.) egyszerű polgári családból. Tanulmányait ott, Pesten és Bécsben végezte. II. József török háborújában Belgrad alatt már ezredorvos volt. A francia háborúban hasonló minőségben Olaszországban működött. 1801-ben Erdélybe, öt év múlva meg Bukovinába

került s innen ment át Moldvába, ahol az említett fényes pályát futotta meg. A század derekán 1849 (vagy mások szerint 1858-ban)¹ halt el, késő öreg kort érve.

Viola új hazájában és fényes állásából élénk figyelemmel kísérte nemzete művelődését, amiért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is választotta (1838. szept. 7.) Így pl. két csángó magyar költeményt küldött be a magy. tud. társaságnak, melyek a Tudománytárban (Új folyam, VII. 1840, 138—139) nyomtatásban is megjelentek, még pedig betűhíven. Úgy hiszem, érdekes lesz ezeket újra közölnünk, mert a Tudománytárban igen nehéz felkutatni.

1.

Gazdag czángó volt az apám,
Rokojába járt az anyám,
Zidók hozták azt vászárra,
A meredek Szósz-Jázlóra.

Apám, anyám mind jól éltek,
Szok czukojjal² nem czeréltek:
Mikor ő kemek elhaltak,
Nekem csak egy guczmát hagytak.

Igaz, hogy én szegény vagyok,
De lám szükségim szem nagyok,
Vagyon egy barna asszonyom
'Sz avval szükségim pótolom.

Húsz juhunk van 'sz egy tehenünk,
Mamaliga a kenyერünk;
'Sz mégisz jó időket töltünk,
Pap 'sz patikára nem költünk.

2.

Ugyan mért lennék én szegény
Szósz-Jázlói czángó legény?
Ninczen-e nekem egy bundám,
'Sz hófehér színű harisznyám?

¹ Életére l. Szinnyei: M. I. XIV, 1237, ahol a többi forrás is megtalálható. Említi Jorga is: *Istoria Românilor în chipuri și icoane (Medici și medicină în trecutul românesc)* Craiova, 1921, p. 328.

² A szöveghez mellékelt jegyzet szerint: „czukoj, csukoj, csukuj a bojárrok hajdúi, rendőr zsoldosok”. A román: *ciocoiu șzó*.

Övemet zöldre feszitettem,
Guczmám veresszel beszéltem,
Nem fáj nekem szem bú, szem kín,
Mert enyhít ez a három szín,

Ez volt ám a czángó színe,
Amíg együtt vert a szíve ;
De most nem ver együtt szíve.
Azért sok a czángó színe.¹

Dr. Bitay Árpád.

EGY ROMÁN TÁRGYÚ PIARISTA ISKOLAI DRÁMA 1722-ből.

A nyitrai piarista gimnázium Catalogus Juventutis Studio-sae alapján megállapíthatjuk, hogy ott 1722. szept. 6-án a tanuló ifjúság egy romántárgyú iskolai darabot játszott el „István moldvai gazdáról,” Fiala Jakab (1696—1733.) piarista tanár tollából és betanításával. „J. Fiala, magister Rhetorum et Poëtarum, cum quibus produxit actioſus duas intitulatas: 1. . . . . 2. Improvida Providentia de Stephaus Moldaviae Voivoda (6a Septembris).

Részletek híján, sajnos, nem tudhattam meg, hogy melyik István vajdáról van szó. A legnagyobb valószínűség szerint azonban Nagy Istvánról (1457—1504), akinek nevét a „poëta” diákok jól ismerhették pl. Janus Pannonius műveiből is, aki az 1467-iki hadjáratot mint bellum geticum-ot emlegeti és feldolgozta.²⁾

Dr. Bitay Árpád

ANGOL—MAGYAR—ROMÁN IRODALMI KAPCSOLAT A XVII. SZÁZADBÓL.

Kézdivásárhelyi Matkó István (1625—1693) egyike volt a leghíresebb erdélyi református hitvitázóknak a XVII. században.³ Többek között angolul is tudott s két művét angolból fordította. helyesebben dolgozta át. Ezek közül az elsőt: „Kegyes cselekedetek rövid ösvénykéje stb. 1666 Nagyszeben” lefordította románra kortársa Popa Ioan din Vinți (Alvinczi János

¹ L. még Erdélyinél (Népdalok és mondák, I. 429) néhány sajtóhibával.

² L. Irodalomtörténeti közlemények, 1915, 119—120.; Szinyei M. I. III. 461 [Fiala alatt].

³ Sámbar Mátyással is vitázott élőszóval is.

Pap, családi nevén Zoba), aki Apaffy korában egyik főintézője volt az erdélyi román egyháznak.¹ Református rokonszenvéért s politikai magatartásáért nem nagyon jó neve van a román-ság között.²

Érdekes lenne közelebbről megvizsgálni ezen XVII. századbeli hármás irodalmi kapcsolatot.

Dr. Bitay Árpád.

¹ Cărare pre scurt . . . 1685 (Gyulafehérvár).

² Jorga: Istoria Bisericii Românești și Vieții Religioase a Românilor, I (Vălenii de Munte, 1908) p. 385; Stefan Meteș: Istoria Bisericii și a Vieții Religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria, Vol. II. (Arad, 1918) pp. 312-313.

A Történelmi Tár, I (1878), p. 205 bizonyossága szerint Apaffy megbízta Matkót s támogatta, hogy az Ó-Szövetséget fordítsa le románra. Matkó jól tudott románul s e nyelven prédikált is Karánsebes vidékén, L. Szinyei M. I. VIII, 818—820.